

Oponentský posudek

Veronika Sušová, Politická socializace a státní identita ve vzdělávací politice mnohonárodních říší: Předlitavsko a evropské Rusko v letech 1875-1918 ve srovnání. Příspěvek ke studiu základů moderní politické kultury ve Střední a Východní Evropě. Disertační práce. UK, Fakulta humanitních studií 2007, 310 s.

Disertační práce kolegyně Sušové navazuje do jisté míry na její diplomovou práci, již úspěšně obhájila na FF UK. (Viz Integrovaná role monarchy a modernizace jeho postavy v rakouské státní propagandě. UK FF, Ústav světových dějin 2001, 169 s. strojopisu.) Její nynější záběr do zvolené problematiky je propracovanější a tématicky mnohem širší. Autorka si též zvolila náročnější zorný úhel svého bádání, v jehož středu stojí problém politické socializace jako integrální součásti procesu modernizace v mnohonárodnostních monarchiích Předlitavska a evropského Ruska. Soustřeďuje se přitom na analýzu státem kontrolovaného diskurzu v učebnicích dějepisu, k nimž přidává učebnice zeměpisu, občanské výchovy a případně i další učební texty, kterých prostudovala úctyhodný počet dosahující 60 titulů. Poněkud nejasný pro mě však zůstává časový rámec jejího bádání daný léty 1875 a 1918, neboť v rakouském případě se velmi často odvolává na ústavní mezník r. 1867 a dobou 1914-1918 se v podstatě nezabývá přesto, že právě v ní docházelo v Rakousku-Uhersku k významným snahám o revizi českých učebnic dějepisu, s níž se potom setkáváme ve zvláště vyostřené podobě za Protektorátu Čechy a Morava.

Kolegyně Sušová si vybrala téma vskutku sofistikované, jehož zkoumání u nás zatím nemá příliš velkou tradici. Zejména pak je třeba přivítat, že se opírá o komparativní přístup k věci, jenž historikovi umožňuje konstatovat stejně tak historické shody jako pojmenovat historické rozdíly. Na svůj úkol se rovněž

velmi dobře připravila již svými jazykovými znalostmi, které jí usnadňují bezpečnou orientaci v českých, německých, ruských i anglických textech ať již vlastních pramenů, tak i sekundární literatury, kterou zná v úctyhodném rozsahu. Solidní teoretický, metodologický i badatelský základ disertační práce podporuje autorčinu ambici řešit problematiku politické socializace na nadprůměrné úrovni a zároveň je i vhodným stimulem pro rozvíjení jejích originálních postřehů v neotřelých badatelských tématech. Celkově mohu tudíž konstatovat, že Veronika Sušová prokázala nevšední badatelský potenciál i schopnost rozvrhnout si svůj text do bohatě strukturovaných kapitol a podkapitol. Neuvarovala se však toho, že své závěry mnohokrát opakuje a že si občas i protiřečí (zvl. s. 189 a 210).

Za hlavní poznatky (s. 273 ann.) její analýzy považuji zjištění, že v rakouském případě šlo o diskurz svornosti, jenž se opíral o kompromis ústavy z r. 1867 mezi starými elitami a buržoazními vrstvami společnosti. V ruském případě to byl diskurz expanze samoděržaví obětavě podporované pravoslavnými Rusy, resp. Velkorusy. Za vskutku vhodný považuji v této souvislosti autorčin analytický pojem tzv. parochiálního imperialismu (s. 204). Oba státy se skrze učebnicové texty rovněž bránily výraznější občanské participaci m.j. i tím, že zdůrazňovaly roli panovníka jako privilegovaného aktéra ve veřejném prostoru. V rakouském případě však učebnice více respektovaly fenomén občanské a národní emancipace, kdežto v Rusku byl odsouván do pozadí i po r. 1905. Celkově si rakouské učebnice jako nástroj politické socializace počínaly sofistikovaněji než ruské, což zjevně odpovídalo i vyšší kulturní úrovni cílové „klientely“, což je faktor, jenž by měla brát autorka poněkud soustavněji v potaz.

V obou případech se vycházelo z mytologie patriarchálního panovníka, jenž byl v rakouském prostředí poněkud zmodernizován atributy pracovitosti, disciplíny, resp. služby obecnému zájmu i osobní schopností vzdorovat nepřízní osudu, které byly působivě využity především při vytváření ikony Františka

Josefa I. Tento císař byl žákům a studentům rovněž soustavně představován jako trpělivý, spravedlivý a přející Otec všech „svých“ národů. V ruském případě byl akční rádius této ikony konceptuálně omezen tuhou identitní provázaností cara a pravoslaví. Otcem tedy mohl být jen vůči svým pravoslavným národům, zvláště pak Velkorusům, vůči ostatním národům ruského impéria se v rámci tohoto konceptu mohl chovat jen jako přísný, nedůvěřivý a pokud bylo třeba i tvrdě trestající otcím. Tento patriarchální model měl svůj základ, jak autorka na několika místech své disertace přesvědčivě dokládá, v konceptu etnické hierarchie (zvl. s. 234 ann.), jenž v neruských národech viděl z kulturního hlediska „inorodce“ a v územích, která obývali, spatřoval z geopolitického stanoviska jen „okrajiny“.

Postup diskursivní analýzy, jenž si Veronika Sušová zvolila, skýtá ovšem historikovi řadu dalších možností, které by mohla v budoucnu využít, a to též proto, že počítá s knižním vydáním svého textu. Ve své analýze totiž bohužel poněkud potlačila orientační význam diskuzí o koncepcích příslušných učebnic. Ty se však ukázaly být na druhé straně velmi produktivním nástrojem konceptuální distinkce vstupující do rusko-finského sporu uvnitř zvláštní komise zabývající se rusifikací Finska v letech 1905-1914 (s. 261 ann.). Tato otázka velmi úzce souvisí s diskursivním prostorem, resp. s vymezením mantinelů, v nichž se může v daném společenském prostředí pohybovat. Diskursivní prostor totiž není jen projektem intelektuálních aktivit a mocenských záměrů, nýbrž i kultury, v níž se utváří. Proto se nemůže vymezovat zcela voluntaristicky, což v našem případě vedlo m.j. i k tomu, že ani rakouský ani ruský stát si nebyly úplně jisty tím, jak jednoznačná zadání mají do učebnicových snah po politické socializaci vlastně delegovat (s. 106 a s. 222). Tuto rozpornost se autorce podařilo po mém soudu odhalit lépe v ruském než v rakouském případě.

V neoabsolutistickém Rakousku totiž na počátku 50. let 19. století proběhla důležitá diskuse o koncepci rakouského dějepisu, v níž W. W. Tomek

prosazoval tzv. synchronickou metodu, přihlížející rovnoměrně k tomu, že rakouské dějiny se skládají z dějin rakouských, uherských a českých zemí. Oproti němu se uplatnila tzv. stammlandská koncepce vycházející z toho, že krystalizačním centrem rakouských dějin byly dějiny Dolních Rakous, v nichž našli habsburští panovníci též výchozí oporu v německém obyvatelstvu. Kolegyně Sušová na tento problém naráží u příležitosti učebnicového užití pojmů, jimiž se vznik společných rakouských dějin r. 1526 označuje v sémanticky sice příbuzných, nicméně však pro dané kulturní poměry symptomaticky odlišných výrazech „sjednocení“, „sloučení“ a „spojení“ (s. 114 ann.). Stammlandská konceptualizace rakouských dějin sice potom poněkud ustoupila do pozadí, avšak jako distinktivní kritérium z některých učebnic zcela nevymizela, jak o tom svědčí např. názory Theodora Tupetze (s. 116, 131 a 134). Do jisté míry se pak objevuje v národním uvědomění rakouských Němců po r. 1880 a ke slovu se opět hlásí v letech 1914-1918.

Nejasnost učebnicových zadání se ovšem neobjevuje jen v této dichotomii. U příležitosti školských reforem Lva Thuna autorka totiž nepostřehla význam jeho reformy univerzit, jež ve zvýšené míře respektuje jejich samosprávnost a tudíž i status vědce jakožto garanta vědecké pravdy, což se nejvíce projevilo v nové koncepci filozofických fakult. Celá řada jejich profesorů se potom stala významnými stoupenci kódování předmětu svého bádání nejen v souladu se zájmy vědecké pravdy, nýbrž i příslušných národních hnutí. V tomto smyslu se ostatně dají vysvětlit učebnice Antonína Gindelyho, jenž klade výchozí důraz na vědeckou pravdu a v ostatním podle okolností kolísá mezi synchronickou a stammlandskou metodou výkladu rakouských dějin. Na druhé straně si Veronika Sušová velmi dobře uvědomuje vliv předlitavského kompromisního konstitučního monarchismu na jisté nejasnosti při formulování rakouských učebních textů.

Domnívám se tudíž, že její bádání by ji při svém prohloubení dovedlo výrazněji k problematice tzv. diskursivních prostorů, již považuji při takto

zvoleném tématu za klíčovou. Plně přitom respektuji její záměr věnovat se problematice tzv. diskursivních vzkazů (s. 5), jenž ponechává záměrně stranou otázku diskursivních interakcí, jež v procesu politické socializace či v jiných formách akulturace určitého diskurzu do určité společnosti hraje, jak si myslím, roli neméně důležitou. Tyto připomínky chápu jako doplnění i podporu svého úvodního tvrzení, že Veronika Sušová prokázala ve své disertační práci nevšední badatelský potenciál stejně jako schopnost k nadprůměrnému badatelskému výkonu. Proto její text rád doporučuji k úspěšné obhajobě.

Praha 10. 12. 2007

Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.